

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU
EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION

12.

MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP
„SPECIJALNA
EDUKACIJA I
REHABILITACIJA
DANAS”

12th

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
CONFERENCE
“SPECIAL
EDUCATION AND
REHABILITATION
TODAY”

ZBORNIK RADOVA

PROCEEDINGS

Beograd, Srbija
27-28. oktobar 2023.

Belgrade, Serbia
October 27-28th, 2023

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

12. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–28. oktobar 2023. godine

Zbornik radova

12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 27–28th, 2023

Proceedings

**12. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–28. oktobar 2023. godine
Zbornik radova**

**12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 27–28th, 2023
Proceedings**

Izdavač / Publisher

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Za izdavača / For publisher

Prof. dr Marina Šestić, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief

Prof. dr Svetlana Kaljača

Urednici / Editors

Prof. dr Ljubica Isaković
Prof. dr Sanja Ćopić
Prof. dr Marija Jelić
Doc. dr Bojana Drljan

Recenzenti / Reviewers

Prof. dr Tina Runjić
Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska
Prof. dr Amela Teskeredžić
Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Bosna i Hercegovina
Prof. dr Slobodanka Antić, prof. dr Milica Kovačević, doc. dr Nevena Ječmenica
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Lektura i korektura / Proofreading and correction

Dr Maja Ivanović
Maja Ivančević Otanjac

Dizajn i obrada teksta / Design and text processing

Biljana Krasić
Zoran Jovanković

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku / Proceedings will be
published in electronic format

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-174-7

Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije učestvovalo
je u sufinansiranju budžetskim sredstvima održavanje naučnog skupa (Ugovor o
sufinansiranju – evidencioni broj 451-03-1657/2023-03).

DETERMINANTE ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA UČENIKA SA LAKOM INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Olivera Kalajdžić^{**1}, Andrijana Bakoč¹, Ranka Perućica¹, Irena Stojković²

¹Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Medicinski fakultet Foča, Bosna i Hercegovina

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Uvod: Terminom antisocijalno ponašanje najčešće se označavaju ponašanja kojima se ugrožavaju prava i imovina drugih ljudi, a koja su destruktivna i štetna po sredinu i proizvode negativne socijalne posljedice. Djeca sa intelektualnom ometenošću su u većem riziku za nastanak bihevioralnih problema u odnosu na vršnjake tipičnog razvoja. Procjena učestalosti antisocijalnog ponašanja u ovoj populaciji razlikuje se od studije do studije, a prisustvo različitih oblika izmijenjenog ponašanja jedan je od indikatora kvaliteta života.

Cilj: Cilj istraživanja je ispitivanje prisustva antisocijalnog ponašanja i utvrđivanje razlike u nivou antisocijalnog ponašanja u odnosu na pol, uzrast i opšti uspjeh učenika sa lakom intelektualnom ometenošću.

Metode: U radu je korišten empirijsko-neeksperimentalni metod, a uzorak istraživanja činilo je 50 učenika sa lakom intelektualnom ometenošću. Obuhvaćeni su ispitanici oba pola, kalendarskog uzrasta od sedam do dvanaest godina (AS = 9,82, SD = 1,36). Kao instrumenti istraživanja korišteni su sociodemografski upitnik i Skala antisocijalnog ponašanja koja je sastavni dio Skale za procjenu socijalnog ponašanja u školi (The School Behavior Scale) za evidentiranje problema u ponašanju učenika.

Rezultati: Dobijeni rezultati pokazuju da vrijednosti medijana distribucije problema u ponašanju kod djece sa lakom intelektualnom ometenošću naginju ka nižim vrijednostima (Mdn = 61,00). Između dječaka i djevojčica sa lakom intelektualnom ometenošću ne postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja (Mann-Whitney U = 281,000; p = 0,706). Učenici mlađeg i starijeg školskog uzrasta ne razlikuju se statistički značajno u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja (Mann-Whitney U = 56,500; p = 0,277). Školski uspjeh učenika ne predstavlja statistički značajnu determinantu antisocijalnog ponašanja učenika sa lakom intelektualnom ometenošću ($\chi^2 = 0,483$; df = 3; p = 0,923).

** olivera.kalajdzic@yahoo.com

Zaključak: *Ispitanici iz našeg uzorka ne pokazuju veću učestalost problema u ponašanju. Nezavisne varijable (pol, uzrast i školski uspjeh) ne dovode do razlika u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Identifikovanje i razumijevanje uzroka i posljedica antisocijalnog ponašanja učenika sa intelektualnom ometenošću neophodan je korak u planiranju preventivnih i tretmanskih programa kako bi se preduprijedili ili ublažili bihevioralni problemi učenika. U cilju identifikacije determinanti antisocijalnog ponašanja, u obzir treba uzeti i biološke i sredinske, ali i dodatne mjere sociodemografskih varijabli.*

Ključne reči: *antisocijalno ponašanje, učenici, laka intelektualna ometenost*

UVOD

Intelektualna ometenost (IO) je ometenost koju karakterišu značajna ograničenja u intelektualnom funkcionisanju izražena u konceptualnim, socijalnim i praktičnim adaptivnim vještinama (Schalock et al., 2021). Djeca sa IO češće se susreću sa socijalnim, emocionalnim i bihevioralnim problemima u odnosu na djecu tipičnog razvoja (Glumbić i Brojčin, 2014; Heiman & Margalit, 1998). Takođe, nivo intelektualnog funkcionisanja predstavlja glavni faktor rizika za razvoj poremećaja u ponašanju i prisustvo mentalnih oboljenja kod osoba sa IO (Bakoč & Odović, 2018; Kaljača i Japundža-Milislavljević, 2013).

Pod problemima u ponašanju podrazumijevamo sva ona ponašanja koja predstavljaju odstupanja od nepisanih ili pisanih normi ponašanja, a koja mogu imati različite negativne manifestacije. Procjena učestalosti problema u ponašanju u populaciji osoba sa IO razlikuje se od studije do studije, ali je najzastupljenije mišljenje da se problemi u ponašanju javljaju kod 30% do 60% ovih osoba (Đurić-Zdravković & Japundža-Milislavljević, 2009; Jones et al., 2008). U savremenoj literaturi za ova ponašanja navode se nazivi poput aberantnog, maladaptivnog i antisocijalnog ponašanja. Moglo bi se reći da složenost fenomena problema u ponašanju uslovljava korištenje različitih pojmova, ali nije rijedak slučaj ni da se istim terminima pripisuju različita značenja. Antisocijalnim ponašanjem se smatra bilo kakav akt kojim se narušavaju društvena pravila i osnovna prava drugih ljudi, a koji je destruktivan i štetan po sredinu i proizvodi negativne socijalne posljedice. Ovim pojmom obuhvaćene su različite nepoželjne manifestacije u ponašanju djece i mladih koje mogu biti različitog stepena i težine, u smislu narušavanja važećih normi i posljedica koje to ponašanje ima po samog aktera i njegovu okolinu (Šaljić, 2019). Za ovu grupu problema u ponašanju u stručnoj literaturi koriste se različita terminološka određenja, te je pored antisocijalnog ponašanja u upotrebi često sintagma poremećaji ponašanja (Šaljić, 2017). Međutim, važno je naglasiti da se na osnovu određenih kriterijuma pravi razlika između antisocijalnog ponašanja i poremećaja ponašanja, te da se poremećaji ponašanja mogu odrediti kao klaster antisocijalnog ponašanja (Bašić, 2009; Šaljić, 2017).

Škola kao sredina u kojoj djeca i mladi provode značajan dio svog vremena i ostvaruju najveći broj vršnjačkih interakcija, u kojima se mogu pojaviti različite forme antisocijalnog ponašanja, ima značajnu ulogu u uočavanju prvih znakova problema u ponašanju učenika. Učitelji i nastavnici koji rade sa djecom sa IO kao najznačajniji problem sa kojim se susreću u radu često navode problematično ponašanje (Kovačić i sar., 2020). Upravo iz razloga što pojava antisocijalnog ponašanja može imati negativne posljedice po samu osobu sa IO, ovim istraživanjem želi se bliže analizirati stepen i sociostatusne determinante antisocijalnog ponašanja kod djece sa LIO.

Cilj istraživanja je ispitivanje prisustva antisocijalnog ponašanja kod učenika sa LIO, kao i utvrđivanja razlike u nivou antisocijalnog ponašanja u odnosu na pol, uzrast i opšti uspjeh učenika sa lakom IO.

METODE

Uzorak

Uzorak je obuhvatio 50 učenika sa lakom IO, od drugog do petog razreda osnovne škole. Hronološki uzrast ispitanika kretao se od 7 godina i 10 mjeseci pa do 12 godina i 9 mjeseci ($AS = 9,82$, $SD = 1,36$). Kriterijum za uključivanje u uzorak podrazumijevao je da su učenici razvrstani u kategoriju lake IO prema nalazu i mišljenju Prvostepene stručne komisije za procjenu potreba i usmjeravanje djece sa smetnjama u razvoju. Kriterijumi za isključivanje iz uzorka odnosili su se na prisustvo neuroloških, psihijatrijskih i višestrukih smetnji kod učenika. Uzorak je činilo 20 ispitanika muškog (40%) i 30 (60%) ispitanika ženskog pola. U uzorku djece sa lakom IO najviše ima nedovoljnih (32%) i dobrih učenika (32%), a manje vrlo dobrih (22%) i odličnih učenika (14%).

Istraživanje je sprovedeno u osnovnim školama na teritoriji Republike Srpske, a nakon dobijanja saglasnosti od strane Ministarstva prosvjete i kulture. Učenici sa lakom IO su pohađali škole za učenike sa smetnjama u razvoju ili posebna odjeljenja u okviru redovnih škola za učenike tipičnog razvoja. Nastava sa ovim učenicima se realizuje prema planu i programu za učenike sa lakom IO.

Informanti u redovnim školama bili su nastavnici, dok su informanti u školama za učenike sa smetnjama u razvoju ili posebnim odjeljenjima bili defektolozi. Jedan od uslova za popunjavanje upitnika za svakog učenika iz svog razreda je bio taj da su u tom razredu predavali najmanje tri mjeseca, čime su stekli uslov da dovoljno poznaju učenike o kojima izveštavaju.

Instrumenti

Za procjenu problema u ponašanju koristili smo Skalu socijalnog ponašanja u školi (*School Social Behavior Scale – SSBS, Second Edition, Merrell, 2002*). Riječ je o petostepenoj skali za skrining i procjenu socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja u vezi sa školskim kontekstom. Skala je namijenjena ispitivanju

karakteristika ponašanja ispitanika različitog kalendarskog uzrasta (od predškolskog do završetka srednje škole). Čine je 64 ajtema koji su rasprostranjeni u dvije skale: Skalu socijalne kompetencije i Skalu antisocijalnog ponašanja. Skala antisocijalnog ponašanja sastavljena je od 32 stavke raspoređene u tri supskale: Hostilno/Iritabilno (HI), Antisocijalno/Agresivno (AA) i Drsko/Ometajuće (DO). Za potrebe ovog rada koristili smo samo ukupan skor na Skali antisocijalnog ponašanja, a pouzdanost ove skale na našem uzorku izražena Kronbahovim alfa koeficijentom pouzdanosti, iznosi 0,97.

Podaci o polu, uzrastu i školskom uspjehu učenika dobijeni su demografskim upitnikom konstruisanim za potrebe ovog istraživanja.

Statistička obrada podataka

Statistička obrada podataka urađena je pomoću SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*, verzija 23) softverskog statističkog paketa. Za prikazivanje deskriptivnih parametara korištena je medijana, minimalne i maksimalne vrijednosti i kvartili. Pri dovođenju u odnos ispitivanih varijabli korišten je Man–Vitnijev U-test i Kruskal–Volisov test.

REZULTATI

Dobijeni rezultati pokazuju da vrijednosti medijana distribucije problema u ponašanju kod djece sa lakom IO naginju ka nižim vrijednostima ($Mdn = 61,00$). Takođe, i raspodjelom podataka po kvartilima uočavamo takvu distubuciju podataka budući da najveći procenat ispitanika našeg uzorka ostvaruje skorove niže od 75 (Tabela 1). Učenici imaju skor od 35 do 153, a raspon rezultata je 118. Iako se jedan broj ispitanika na nekim tvrdnjama izjašnjavao skalnom vrijednosti 5, možemo zapaziti da nijedan ispitanik nije postigao teorijski maksimum na ukupnoj skali (teorijski maksimum 160).

Tabela 1

Deskriptivni rezultati procjene antisocijalnog ponašanja kod učenika sa LIO

Skala antisocijalnog ponašanja	<i>N</i>	<i>Mdn</i>	Min	Max	Q1	Q3
Učenici sa LIO	50	61,00	35,00	153,00	49,00	75,00

Podaci prezentovani u Tabeli 2 nam govore da nije dobijena statistički značajna razlika između dječaka i djevojčica u pogledu ispoljavanja problema u ponašanju ($U = 281,000$, $p = 0,706$).

Tabela 2

Rezultati procjene antisocijalnog ponašanja u odnosu na pol učenika

Pol	<i>N</i>	<i>Mdn</i>	Min	Max	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Muški	20	61,00	43,00	153,00	281,000	-0,377	0,706
Ženski	30	60,50	35,00	113,00			

Na osnovu vrijednosti Man–Vitnijevog U-testa ($U = 256,500$, $p = 0,277$) uočavamo da nije detektovana statistički značajna razlika ni u ispoljavanju problema u ponašanju u odnosu na uzrasnu strukturu ispitanika našeg uzorka, iako neznatno manje vrijednosti medijana pronalazimo kod učenika starijeg školskog uzrasta (Tabela 3).

Tabela 3

Rezultati procjene antisocijalnog ponašanja u odnosu na uzrast učenika

Uzrasna grupa	<i>N</i>	<i>Mdn</i>	Min	Max	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Učenici mlađeg školskog uzrasta	25	61,00	45,00	153,00	256,500	-1,088	0,277
Učenici starijeg školskog uzrasta	25	57,00	53,00	113,00			

Rezultati dobijeni primjenom Kruskal-Volsovog testa pokazuju da nije dobijena statistički značajna razlika u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja ni u odnosu na školski uspjeh učenika ($\chi^2 = 0,482$, $p = 0,923$) (Tabela 4).

Tabela 4

Rezultati procjene antisocijalnog ponašanja u odnosu na školski uspjeh učenika

Školski uspjeh	<i>N</i>	<i>Mdn</i>	Min	Max	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>
Odličan	16	54,00	45,00	86,00	0,483	3	0,923
Vrlo dobar	16	60,00	35,00	100,00			
Dobar	11	61,00	46,00	78,00			
Dovoljan	7	62,00	39,00	153,00			

DISKUSIJA

Naši rezultati pokazali su da distribucija antisocijalnog ponašanja kod djece sa lakom IO skreće ka nižim vrijednostima, te da 75% ispitanika na Skali antisocijalnog ponašanja ostvaruju srednju vrijednost koja je manja od očekivane (teorijske) srednje vrijednosti. Moguće je da bi zastupljenost ispoljenih problema u ponašanju bila veća da su u našoj studiji komparirani rezultati sa normama za djecu tipičnog razvoja (Buha i Gligorović, 2013). U prilog našim rezultatima idu i rezultati istraživanja koje su sproveli Žunić-Pavlović i saradnici (2010) koji govore da povremene ili česte probleme u ponašanju ispoljava 25% učenika sa IO, zatim istraživanje Bakoč i Odović (2018) koje kaže da većina učenika sa LIO, odnosno 68%, ne ispoljava antisocijalno ponašanje. Takođe, u istraživanju Buhe-Đurević i Gligorović (2009), a koje je obuhvatilo 100 učenika sa lakom IO, dobijeni rezultati govore da prosječni skorovi skale koja procjenjuje maladaptivno ponašanje, ukazuju na veću učestalost nižih skorova, tj. problema u ponašanju kod djece u ispitanom uzorku i da izraženije probleme u ponašanju ispoljava od 18 do 22% učenika sa lakom IO. Raspon bodova na Skali antisocijalnog ponašanja kod učenika iz našeg uzorka upućuje na heterogenost ispitivane populacije u pogledu izraženosti pojedinih bihevioralnih problema, tako da na jednom kraju imamo ispitanike sa neznatnim manifestacijama antisocijalnog ponašanja, a na drugom kraju su oni čiji skorovi dostižu maksimalne vrijednosti na primijenjenoj skali. Velika heterogenost osoba sa IO u pogledu izraženosti ne samo

biheviornalnih, već i emocionalnih i socijalnih problema, potvrđena je u istraživanju Bankovića i Lukenić-Gaši (2015).

Nije bilo razlike u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja u odnosu na pol ispitanika našeg uzorka. Dobijeni rezultati pokazuju podudaranje sa rezultatima drugih studija u kojima, takođe, nisu zabilježene polne razlike u pogledu ispoljavanja problema u ponašanju u populaciji učenika sa IO (Banković & Lukenić Gaši, 2015; Chadwick et al., 2000; Pavlović i sar., 2013). Suprotno tome, većina drugih istraživačkih nalaza izvještava o većoj učestalosti problema u ponašanju kod ispitanika muškog pola sa IO (Brojčin i sar., 2009; Emerson, 2003; Glumbić i Brojčin, 2014; Kovačić i sar., 2020; Lakhan & Kishore, 2016; Molteno et al., 2001; Žunić-Pavlović i Kovačević-Lepojević, 2014). Međutim, nije isključeno ni mišljenje da djevojčice mogu da pokazuju više problema u ponašanju. Takve nalaze potkrepljuje istraživanje koje je ispitivalo učestalost biheviornalnih problema kod djece sa lakom i umjerenom intelektualnom ometenošću (Kostikj-Ivanovikj, 2009). Autori navode da, kada se problemi ponašanja posmatraju kao jedinstven koncept, onda rezultati istraživanja nisu sasvim konzistentni u pogledu efekta pola osoba sa IO na ispoljavanje problema u ponašanju (Buha i Gligorović, 2013). Pored toga, razlike u konceptualizaciji biheviornalnih problema otežavaju sumiranje i generalizaciju rezultata (Žunić-Pavlović i Kovačević-Lepojević, 2014).

Ni uzrast ispitanika sa LIO nije uslovio razlike u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Takvi rezultati potvrđeni su i u studiji realizovanoj u Srbiji, na uzorku od 34 učenika sa lakšim i težim oblicima IO u kojoj je ispitivana izraženost socijalnih, emocionalnih i biheviornalnih problema u ovoj populaciji ispitanika (Banković & Lukenić Gaši, 2015). Identični rezultati su dobijeni i u drugim studijama (Kovačić i sar., 2020; Pavlović i sar., 2013; Veysi & Hemati Alamdarloo, 2015). Kovačić i saradnici (2020) smatraju da se ovako dobijeni rezultati mogu objasniti činjenicom da je uzorak obuhvatao populaciju djece osnovnoškolskog uzrasta, te da bi se eventualno mogli očekivati drugačiji rezultati da su se u uzorak uvrstili i stariji ispitanici. Tim prije jer postoje istraživački nalazi koji idu kako u prilog toga da mlađi (De Ruiter et al., 2007; Emerson, 2003) ili, pak, stariji ispitanici pokazuju veću učestalost različitih oblika problematičnog ponašanja (Lakhan & Kishore, 2016; Pavlović i sar., 2013; Žunić-Pavlović i sar., 2011).

Veza između antisocijalnog ponašanja i opšteg školskog uspjeha učenika sa lakom IO, prema rezultatima našeg istraživanja, nije statistički značajna. Skroman broj istraživanja koji se bavio ovim odnosom uglavnom izvještavaju da učenici sa lošijim školskim postignućem pokazuju i više problema u ponašanju (Đorđević i Banković, 2014; Heiman, 2001; Tomić i sar, 2012). Zanimljivo je pomenuti istraživanje Tomićeve i saradnika (2012) u kome je poređenjem grupa učenika sa lakom IO različitog školskog uspjeha i ukupnih skorova internalizacije, kao i skorova pojedinačnih skala, pronađena statistički značajna razlika, sa većim srednjim skorovima svih pomenutih skala kod djece sa lošijim uspjehom. Šaljić (2017) smatra da, ukoliko dijete ne ostvaruje zadovoljavajući rezultat u školi, može doći do neprimjerenih oblika ponašanja i u tom slučaju uzroci antisocijalnog ponašanja ne potiču iz same škole, ali se manifestuju u njoj, implicirajući pojavu novih ili jačanje već postojećih oblika

nepoželjnog ponašanja. Iako našim rezultatima nije potvrđena statistički značajna razlika u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja s obzirom na školski uspjeh učenika, u stručnoj literaturi se priroda ove veze često objašnjava i kroz činjenicu da učenici koji imaju teškoće u socijalnim odnosima i koji su na neki način manje prihvaćeni od svojih drugova u razredu često izbjegavaju situacije koje su vezane za učenje. Pored toga, nastavnici mogu biti skloniji učenicima koji ispoljavaju socijalno ponašanje na adekvatan način, odnosno koji ne ispoljavaju bilo kakav vid problema u ponašanju koji može da omete proces sticanja znanja. U očima nastavnika takvi učenici mogu da budu viđeni i kao učenici koji su odgovorniji, bolje sarađuju, motivisaniji za učenje, što može da dovede do stvaranja pozitivnije slike o akademskom postignuću takvih učenika, a samim tim i do boljeg ocjenjivanja (Tomić i sar., 2012). Važno je istaći da, kada je reč o razmatranju odnosa školskog uspjeha i problema u ponašanju, istraživači se susreću sa brojnim problemima, od kojih je možda jedan od najčešćih, heterogenost u definisanju i obuhvatu ispitivanih domena – školskog uspjeha i problematičnog ponašanja (Đorđević i Banković, 2014).

ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata istraživanja možemo zaključiti da učenici sa LIO ne pokazuju veću učestalost antisocijalnog ponašanja. Nezavisne varijable (pol, uzrast i školski uspjeh) nisu se pokazale kao statistički značajni izvori razlika u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Identifikovanje i razumijevanje uzroka i posljedica antisocijalnog ponašanja učenika sa intelektualnom ometenošću neophodan je korak u planiranju preventivnih i tretmanskih programa kako bi se preduprijedili ili ublažili bihevioralni problemi učenika. Etiologija antisocijalnog ponašanja je veoma složena i uslovljena djelovanjem različitih faktora, pa u cilju identifikacije determinanti antisocijalnog ponašanja, u obzir treba uzeti i biološke i sredinske, ali i dodatne mjere sociodemografskih varijabli.

LITERATURA

- Bakoč, A., & Odović, G. (2018). Problemi u socijalnom ponašanju učenika sa lakom intelektualnom ometenošću. U M. Šćepanović (Ur.), *Obrazovanje dece i učenika u inkluzivnim uslovima* (str. 83-96). Društvo defektologa Vojvodine, Novi Sad.
- Banković, S., i Luketić-Gaši, R. (2015). Izraženost socijalnih, emocionalnih i bihevioralnih problema u populaciji učenika sa intelektualnom ometenošću. U S. Kaljača (Ur.), *Teškoće u mentalnom razvoju* (str. 7-28). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Bašić, J., Dekleva, B., & Uzelac, S. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb.
- Brojčin, B., Glumbić, N., i Banković, S. (2009). Hiperaktivni oblici ponašanja kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću školskog uzrasta. *Pedagogija*, 64(2), 225-235.
- Buha, N., i Gligorović, M. (2013). Problemi u ponašanju kod osoba sa intelektualnom ometenošću: osnovni pojmovi, učestalost i faktori rizika. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(2), 203-219. <https://doi.org/10.5937/specedreh12-3395>

- Buha-Djurević, N., i Gligorović, M. (2009). Problemi u ponašanju kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. U Z. Matejić-Djuričić (Ur.), *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (str. 145-160). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Chadwick, O., Piroth, N., Walker, J., Bernard, S., & Taylor, E. (2000). Factors affecting the risk of behaviour problems in children with severe intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 44(2), 108123. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2000.00255.x>
- De Ruiter, K. P., Dekker, M. C., Verhulst, F. C., & Koot, H. M. (2007). Developmental course of psychopathology in youths with and without intellectual disabilities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(5), 498-507.
- Đorđević, M., i Banković, S. (2014). Profil problema u ponašanju kod učenika sa lakom intelektualnom ometenošću i učenika tipičnog razvoja u odnosu na nivo usvojenosti nastavnih sadržaja. U B. Brojčin (Ur.), *Problemi u ponašanju kod dece i mladih sa intelektualnom ometenošću* (str. 87–110). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Đurić-Zdravković, A., & Japundža-Milislavljević, M. (2009). Istraživanja u specijalnoj pedagogiji. U D. Radovanović (Ur.), *Neki bihevioralni problemi dece sa lakom intelektualnom ometenošću* (str. 493–505). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Emerson, E. (2003). Prevalence of psychiatric disorders in children and adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(1), 51-58. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2003.00464.x>
- Glumbić, N., i Brojčin, B. (2014). Agresivnost dece sa umerenom intelektualnom ometenošću. U M. Japundža-Milislavljević (Ur.), *Problemi u adaptivnom funkcionisanju osoba sa intelektualnom ometenošću* (str. 7-36). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Heiman, T. (2001). Depressive mood in students with mild intellectual disability: students' reports and teachers' evaluations. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(6), 526 – 534. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00363.x>
- Heiman, T., & Margalit, M. (1998). Loneliness, depression, and social skills among students with mild mental retardation in different educational settings. *The Journal of Special Education*, 32(3), 154-163. <https://doi.org/10.1177/002246699803200302>
- Jones, S., Cooper, S. A., Smiley, E., Allan, L., Williamson, A., & Morrison, J. (2008). Prevalence of, and factors associated with, problem behaviors in adults with intellectual disabilities. *The Journal of nervous and mental disease*, 196(9), 678-686. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e318183f85c>
- Kaljača, S., Japundža-Milislavljević, M. (2013). *Život u zajednici osoba sa intelektualnom ometenošću*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kovačić, Z., Arnautalić, M., i Nikolić, G. (2020.) Problemi u ponašanju kod učenika sa lakom intelektualnom ometenošću. *Beogradska defektološka škola*, 26(1), 61-78.
- Kostikj-Ivanovikj, V. (2009). Behavioral problems in children with mild and moderate intellectual disability. *Journal of Special Education and Rehabilitation*, 10(1-2), 49-62.
- Lakhan, R., & Kishore, M. T. (2018). Behaviour problems in children with intellectual disabilities in a resource-poor setting in India—part 1: Association with age, sex,

- severity of intellectual disabilities and IQ. *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 31(1), 43-50. <https://doi.org/10.1111/jar.12278>
- Merrell, K.W. (2002). *School Social Behavior Scales: User's Guide*. Eugene, OR: Assessment-Intervention Resource.
- Molteno, G., Molteno, C. D., Finchilescu, G., & Dawes, A. R. L. (2001). Behavioural and emotional problems in children with intellectual disability attending special schools in Cape Town, South Africa. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(6), 515-520. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00368.x>
- Pavlović, M., Žunić-Pavlović, M., & Glumbić, N. (2013). Students' and teachers' perceptions of aggressive behavior in adolescents with intellectual disability and typically developing adolescents. *Research in Developmental Disabilities*, 34(11), 3789-3797.
- Schalock, R. L., Luckasson, R., & Tassé, M. J. (2021). An overview of intellectual disability: Definition, diagnosis, classification, and systems of supports. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 126(6), 439-442. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-126.6.439>
- Šaljić, Z. (2017). *Prevenција antisocijalnog ponašanja dece i mladih—Šta i kako raditi u školi*. Beograd - Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Šaljić, Z. (2019). Prevenција antisocijalnog ponašanja učenika – stanje u školskoj praksi i mogući pravci promena. U D. Pavlović Breneselović, V. Spasenović, i Š. Alibabić (Ur.), *Susreti pedagoga: Obrazovna politika i praksa – u skladu ili u raskoraku?*, (str.189-194). Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet i Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Tomić, K. (2012). *Poremećaji ponašanja i depresivnost kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću* [doktorska disertacija, Univerzitet u Kragujevcu].
- Tomić, K., Mihajlović, G., Janković, S., Đonović, N., Jovanović-Mihajlović, N. & Diligenski, V. (2012). Risk factors for behavioral and emotional disorders in children with mild intellectual disability. <https://doi.org/10.5937/sjecr1201019T> *Serbian Journal of Experimental and Clinical Research*, 13(1), 19-24.
- Veysi, E., & Gh, H. A. (2015). A developmental comparison of emotional/behavioral problems in students with intellectual disability. *Middle Eastern Journal of Disability Studies*, 4(4), 1-12.
- Žunić-Pavlović, V., Glumbić, N. i Pavlović, M. (2010). Komparativna studija poremećaja ponašanja učenika s i bez intelektualnih teškoća. U V.Đurek (Ur.), *Uključivanje i podrška u zajednici* (str.219-229). Savez defektologa Hrvatske.
- Žunić Pavlović, V., Glumbić, N., & Kovačević Lepojević, M. (2011). Eksternalizovani bihevioralni problemi dece uzrasta pet do sedam godina. *Beogradska defektološka škola*, 17(3), 589-600.
- Žunić-Pavlović, V., i Kovacević-Lepojević, M. (2014). Eksternalizovani problemi u ponašanju dece i adolescenata sa intelektualnom ometenošću. U B. Brojčin (Ur.), *Problemi u ponašanju kod dece i mladih s intelektualnom ometenošću*“ (str. 7-29). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

DETERMINANTS OF ANTISOCIAL BEHAVIOR OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Olivera Kalajdžić¹, Andrijana Bakoč¹, Ranka Perućica¹, Irena Stojković²

¹University of East Sarajevo, Faculty of Medicine Foca, Bosnia and Herzegovina

²University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Introduction: *The term antisocial behavior most often refers to behaviors that threaten the rights and property of other people, are destructive and harmful to the environment and produce negative social consequences. Children with intellectual disabilities are at a higher risk of developing behavioral problems compared to peers with typical development. The assessment of the frequency of antisocial behavior in this population differs from study to study, and the presence of different forms of altered behavior is one of the indicators of the quality of life.*

Aim: *The objective of the research was to examine the presence of antisocial behavior and determine the difference in the level of antisocial behavior in relation to gender, age, and general success of students with mild intellectual disabilities.*

Methods: *Empirical-non-experimental method was used in the study, and the research sample consisted of 50 students with mild intellectual disabilities. The sample included participants of both genders, 7-12 years of age ($M=9.82$, $SD=1.36$). A socio-demographic questionnaire and the Antisocial Behavior Scale (The School Behavior Scale) were used as research instruments, which is an integral part of the Scale for the Assessment of Social Behavior at School for recording problems in student behavior.*

Results: *The obtained results show that the values of the median distribution of behavior problems in children with mild intellectual disability tend towards lower values ($Mdn=61.00$). There is no statistically significant difference between boys and girls with mild intellectual disability in the manifestation of antisocial behavior (Mann-Whitney $U=281.000$; $p=0.706$). Students of younger school age and students of older school age do not differ statistically significantly in the manifestation of antisocial behavior (Mann-Whitney $U=56.500$; $p=0.277$). School success of students is not a statistically significant determinant of antisocial behavior of students with mild intellectual disability ($\chi^2=0.483$; $df=3$, $p=0.923$).*

Conclusion: *The subjects of our sample do not show a higher frequency of behavioral problems. Independent variables (gender, age and school performance) do not lead to differences in the manifestation of antisocial behavior. Identifying and understanding the causes and consequences of antisocial behavior of students with intellectual disabilities is a necessary step in planning preventive and treatment programs in order to prevent or alleviate behavioral problems of students. In order to identify the determinants of antisocial behavior, biological and environmental, as well as additional measures of sociodemographic variables, should be taken into account.*

Keywords: *antisocial behavior, students, mild intellectual disability*